

Dr. sc. Ivana Jaramaz Reskušić*

NEKI PRAVNO-RETORIČKI ASPEKTI CICERONOVA GOVORA *PRO MURENA* **

Na temelju raščlambe Ciceronova govora Pro Murena i drugih relevantnih vrela u radu se pokušavaju rasvijetliti najvažniji pravno-retorički aspekti kaznenog sudskog postupka održanog 63. g. pr. n. e. povodom optužbe za izbornu korupciju (ambitus) podignute pred mjerodavnom quaestio perpetua protiv izabranog konzula Lucija Licinija Murene. U prvom se dijelu rada izlaže struktura i sadržaj Ciceronova obrambenog govora, a u drugom se dijelu iznose osnovne napomene o optuženiku i političkim okolnostima slučaja. U trećem se dijelu rada obrađuju pitanja prirode i sastava mjerodavnog suda te se rekonstruira sadržaj optužbe s osvrtom na karakteristike četiriju optužitelja. U četvrtom dijelu rada utvrđuje se sastav obrambenog kolegija te razotkriva tajna uspješnosti Ciceronove obrane, koja se konstatira u petom dijelu rada.

Ključne riječi: Ciceron, Pro Murena, ambitus, lex Tullia Antonia, quaestio de ambitu, retorika

UVOD

Premda su dosadašnja znanstvena istraživanja pokazala ustrajnu, političkim mijenama obojenu borbu rimskog republikanskog zakonodavca protiv raznovrsnih (pred)izbornih malverzacija, odnosno korupcije prilikom skupštinskih izbora za obnašatelje magistratura kao stupova ustavnopravnog ustrojstva antičkog Rima, cilj je ovog rada suvremenom čitatelju – na primjeru sudskog postupka održanog uzavrele 63. g. pr. n. e., a temeljem objavljenog Ciceronova govora *Pro Murena* – rasvijetliti kako onovremeno pravno poimanje kaznenog djela izborne korupcije (*ambitus*) s pripadajućim pravosudnim aparatom tako i umijeće uvjeravanja, odnosno uspješnu obrambenu taktiku najvećeg rimskog govornika.

* Dr. sc. Ivana Jaramaz Reskušić, redovita profesorica na Katedri za rimsko privatno pravo Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

** Ovaj je rad financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom (1949).

1. STRUKTURA I SADRŽAJ GOVORA *PRO MURENA*

Ciceronov govor održan krajem 63. g. pr. n. e. u obranu designiranog konzula Lucija Licinija Murene, optuženog za *ambitus*, s pravom se smatra re-mek-djelom umijeća uvjeravanja te biva predmetom pomnih analiza kako s retoričkog tako i s pravnog motrišta. Premda u znanosti još uvijek otvorenim ostaje pitanje datacije objavljivanja Ciceronova govora – to više što je Ciceron 60. g. pr. n. e. na Atikov zahtjev poslao korpus od deset svojih *orationes consulares*, u kojemu izostavlja promatrani kao govor koji nije bio politički u tehničkom smislu¹ – skloni smo prihvatiti argumentaciju koju su, uvažavajući činjenicu da unutar teksta objavljenog govora doista postoji očita diskrepancija, najvjerojatnije uvjetovana potrebom uvjeravanja te odabranom taktikom obrane, pružili W. Stroh te A. D. Leeman. Prema njoj se radi o *monumentum actionis habitae* postavljenom kao *exempla artis oratoriae*, odnosno o objavljenom govoru s dokumentarnim karakterom, koji je bio namijenjen da početnicima pokaže na koji način čin uvjeravanja treba biti izveden u specifičnoj, posebice politički osjetljivoj situaciji.²

Uvodni dio govora, točnije rečeno *proemium* ili *exordium*, obuhvaća odsječke od 1 do 10, a moglo bi se reći da je podijeljen u dva dijela, od kojih se prvi i kraći odnosi na gotovo religijski apel, koji Ciceron kao govornik, ali i djelatni konzul, upućuje sucima s ciljem postizavanja njihove dobre volje (§§ 1–2a), a drugi i znatno duži odnosi se na njegovo opravdanje, odnosno odgovor povodom prigovora – kako Katonovih (§§ 2b–6) tako i Sulpicijevih (§§ 7–10) – zbog preuzimanja obrane L. Licinija Murene. Nakon prvog dijela, u kojemu Ciceron pseudomolitvom prenosi svečanu komicijsku atmosferu na sud i time

¹ Cic. *Ad Att.* 2, 1,3. O objavljivanju govora i susljednim konotacijama glede njegove sadržaja v. P. Moreau, *Cicéron, Clodius et la publication du „Pro Murena“*, *Revue des Etudes Latines*, 58/1980, str. 220–237.

² V. W. Stroh, *Taxis und Taktik. Die advokatische Dispositionskunst in Ciceros Gericht-sreden*, Stuttgart, 1975, str. 31–54; A. D. Leeman, *The Technique of Persuasion in Cicero's Pro Murena*, u: *Éloquence et rhétorique chez Cicéron*, Vandqueves – Genève, 1981, posebice str. 193–200. Glede starijeg mišljenja v. E. Rosenberga (*Studien zur Rede Ciceros für Murena*, Programm Hirschberg, 1902, str. 1–17), koji drži da je objava govora bila 62. g. pr. n. e.; A. Boulanger (*La publication du Pro Murena*, REA, 42/1940, str. 382–7), koji sličnu argumentaciju iznosi u prilog objave 62.–61. g. pr. n. e.; usp. teoriju J. Humberta (*Les plaidoyers écrits et les plaidoiries réelles de Cicéron*, Paris, 1925, str. 119–42) o dva različita – pisanom i održanom – govora, odnosno o govoru *Pro Murena* kao primjeru kompozitnog govora, govora s dvije različite *tours de paroles*: jednom iznesenom na početku, kada je Ciceron još bio uzbuđen nakon Katilinina odlaska iz Rima (8. studenog), i drugom iznesenom u posljednjoj fazi suđenja, kad je bio pod utjecajem novih te alarmantnih događaja u Etruriji i Rimu, gdje je Katilina ostavio svojeg *trojanskog konja*.

Murenin – pravno slabašan – slučaj predstavlja ponajviše u političkom svjetlu,³ slijedi svojevrsna *oratio pro se*, u kojoj Ciceron, pripremajući teren za nastavak govora, odnosno za obrambenu strategiju u *refutatio*, najprije odgovara na tri Katonova prigovora – dakako, političke prirode – glede njegova preuzimanja uloge Murenina branitelja,⁴ a potom, primjenjujući opća načela moralnog ponašanja, odgovara Sulpiciju kao Mureninu glavnom optužitelju te, pokušavajući zaštititi vlastiti *ethos* u tom slučaju,⁵ naglašava da je obrana na sudu visoko moralna obveza čak i prema strancima koje su optužili naši prijatelji.⁶ Budući da je Ciceron u tom uvodnom dijelu govora zvučao uvjerljivo, kako na političkoj razini u pobijanju Katona tako i na osobnoj u pobijanju Sulpicija, vjerojatno je ojačao *benevolentia* porote prema vlastitoj osobi i time otvorio put iznošenju centralnog dijela govora, a izostavljajući nezavisnu *narratio* zbog toga što se nikakva priča ne bi mogla ispričati u slučaju kada su predizborna kampanja te sam postupak izbora bili javna stvar.⁷

³ Glede sličnosti s Demostenovim govorom *De corona* (*Or. XVIII*), u kojemu se, zbog pravne slabašnosti, slučaj uveličava te podiže na političku razinu uz pomoć svečanog (pseudo) dozivanja bogova, v. Leeman, *The Technique*, str. 202.

⁴ Povodom prvog Katonova prigovora – činjenice da je Ciceron bio djelatni konzul – govornikova se samoobrana zasniva na verbalnoj čaroliji kojom on, zauzimajući političko, a ne pravno stajalište, naglašava da je dužnost konzula na odlasku da poploči put budućem (*Pro Mur.* 4; usp. Quint. *Inst. orat.* IV, 11,23). Pritom treba napomenuti da nije bilo neuobičajeno da se djelujući konzul (kao i bilo koji drugi republikanski magistrat) pojavi na sudu, u kojoj god procesnoj ulozi; v. primjerice suđenja (održana 66. g. pr. n. e.) protiv *A. Cluentiusa Habitus*a (M. C. Alexander, *Trials in the Late Roman Republic, 149 B. C. to 50 B. C.*, Toronto – Buffalo – London, 1990, str. 99–100, br. 168), zatim protiv *C. Fundaniusa* (*op. cit.* str. 104, br. 207), kao i ono protiv *C. Corneliusa* (*op. cit.* str. 104–5, br. 209), u kojima je Ciceron pretor nastupao kao branitelj. Drugi Katonov prigovor, koji se odnosio na činjenicu da je sam Ciceron u ulozi konzula upravo bio predložio novi i stroži zakon *de ambitu*, govornik je pobio pomoću rigorozne logike: budući da Murena nije bio kriv za *ambitus*, Ciceron – usvajajući dakle *status causae* – ne vidi razloga zbog kojega ga ne bi smio braniti, čak iako je predložio mjerodavni zakon. Treći Katonov prigovor općenitijeg je karaktera – odnosi se na diskrepanciju između moralne ozbiljnosti Ciceronova ponašanja kao konzula i njegove trenutačne popustljivosti prema Mureni – te omogućava govorniku da naglasi da je njegov opći stav popustljivosti – kao odraz zastupane *humanitas*, nasuprot Katonovoj stoičkoj rigidnosti – bio samo privremeno potpisnut javnom potrebom za strogošću prema Katilini i njegovim urotnicima.

⁵ U tom cilju Ciceron se gorljivo trudi ne uvrijediti S. Sulpicija Rufa, čije prijateljstvo iznimno cijeni. Povrh toga, on pokušava – naglašavajući *fides* i *constantia* u prijateljstvu – da porota ne stekne dojam o njegovoj neprincipijelnosti i nedosljednosti.

⁶ Budući da je i Murena njegov prijatelj te sada doista u nevolji, Ciceron smatra da bi bilo sramotno ne braniti ga, pri čemu ističe da će on to učiniti u duhu najvišeg prijateljstva, čak i bratstva, prema samom Sulpiciju, v. *Pro Mur.* 8. Glede čestih Ciceronovih pozivanja na moralnu obvezu preuzimanja obrane pred sudom, v. *De off.* II, 49–51; *Div. in Caec.* 4–5; *Pro Clu.* 157; *Phil.* VII, 7; *De orat.* I, 169; 202; *Tusc.* 1,1.

⁷ Premda i Kvintilijan (*Inst. orat.* IV, 2,9–10; posebice 15), pozivajući se na Celza, smatra da *narratio* u suđenjima povodom *ambitus* nije nužna, Leeman (*The Technique*, str. 205) pret-

Glavni dio govora, odnosno pobijanje (*refutatio* ili *confutatio*), obuhvaća odsječke od 11 do 83a, a sastoji se od tri dijela *probatio*, koji slijede dispoziciju optužbe, podijeljene u tri dijela. Premda se, posebice raščlambom § 48 i § 54 Ciceronova objavljenog govora, može pretpostaviti da je S. Sulpicije Ruf kao glavni optužitelj govorio prvi te iznosio *contentio dignitatis* kao općeniti aspekt slučaja, a da su potom govorili G. Postumije i S. Sulpicije mlađi kao dvojica manje važnih optužitelja, kojima je bilo prepušteno izlaganje tehničke strane kaznenog djela *ambitus*, da bi M. Porcije Katon, kao svojevrsni adut optužbe, izlagao posljednji razlažući najprije moralne aspekte slučaja s naglaskom na *reprehensio vitae*, a potom i aspekte *crimen ambitus* s njihovim odrazom na javni moral, Ciceron je u *confutatio* preuredio slučaj sukladno odabranoj obrambenoj strategiji⁸ te stvorio izrazito raznolik i živahan, ali logičan govor, koji mijenama tona i duha vodi uvjerljivosti.

Tako se prvi, vrlo kratki dio *probatio* (§§ 11b–14) odnosi na pobijanje optužba protiv Murenina načina života (*reprehensio vitae*). Izrugujuće imitatorski ton Ciceronove obrane Murenina načina življenja upućuje na pretpostavku da se Katon koncentrirao na optuženikovo ponašanje u mitridatskom ratu (83.–81. g. pr. n. e.), vođenom pod zapovjedništvom njegova oca, nastojeći time omalovažiti mladićevu vojnu energiju, glede koje je predviđao da će biti temelj Ciceronova obrazlaganja Murenina kapaciteta za kasniju konzulsku dužnost. Sukladno tome Ciceron taj dio govora završava ironičnim riječima zahvale optužbi za njezino implicitno priznanje da je Murena bio častan čovjek.

Drugi dio *probatio* (§§ 15–53), koji obuhvaća polovicu *refutatio* i, samim time, velik dio cjelokupnog govora, sadrži *contentio dignitatis*, odnosno donosi kronološki sačinjenu usporedbu časti dvojice kandidata za konzulsku dužnost – Murene i Sulpicija. Braneći Murenine zasluge u odnosu na Sulpicijeve, Ciceron se najprije bavi njihovim društvenim podrijetlom (§§ 15–17), zatim prelazi na izlaganje o njihovoj kvesturi (§ 18), potom o njihovim djelatnostima u razdoblju od kvesture do preture (§§ 19–34) te od preture do propreture (§§ 35–42), a na kraju analizira razloge ishoda konzulskih izbora, odnosno Mure-

postavlja da je Hortenzije, kao jedan od branitelja, a ujedno i najvećih onovremenih govornika, iznio *narratio* prilikom suđenja Mureni, dok će se Ciceron dotaknuti nekih njezinih elemenata (posebice *vita ante acta*, *contentio dignitatis*) u svojoj *argumentatio*, koja slijedi. Glede mišljenja da Ciceronov opis pozadine (uključujući ogromnu količinu dokaznog i persuazivnog materijala) Murenina slučaja odgovara svim uvjetima tradicionalne *narratio* v. R. C. McClintock, *Cicero's Narrative Technique in the Judicial Speeches*, diss., The University of North Carolina at Chapel Hill, Ann Arbor – London, 1975, posebice str. 109–120.

⁸ Glede starije, prilično dvojbene rekonstrukcije suđenja, prema kojoj su postojale dvije *actiones*, v. A. W. Zumpt, *Das Criminalprocess der römischen Republik*, Leipzig, 1871, str. 222–3; drugačije v. R. W. Husband, *The Prosecution of Murena*, *The Classical Journal*, vol. 12, 2/1916, str. 102–118; D. M. Ayers, *Cato's Speech Against Murena*, *The Classical Journal*, vol. 49, 6/1954, str. 245–53; Leeman, *The Techinque*, str. 206 i bilj. 1.

nine pobjede (§§ 43–53). Tako se Ciceron već u prvim poglavljima drugog dijela govora iznenadnom promjenom tona u odnosu na prethodni dio govora obraća sucima, koji su većinom plebejskog podrijetla, te Sulpicijevu tvrdnju da je rimsko biračko tijelo uvijek bilo impresionirano patricijskim kandidatima tumači kao anakronu klasnu svijest, koju vješto izvrće u protuargument – opasnost od nove *secessio plebis*. Kulminaciju postiže u trenutku kada, suprotstavljajući Murenine uspješne plebejske sa Sulpicijevim ne odveć uspješnim patricijskim precima, oba kandidata svodi na istu startnu poziciju i *dignitas* – *homines novi*.⁹ Ciceronu je takvo izlaganje bilo potrebno jer je optužba, naglašavajući kako Murena nije imao šanse na izborima za konzulsku dužnost, namjeravala dokazati da je on pobijedio zahvaljujući nečasnim sredstvima. Sukladno tome Ciceron reagira na Sulpicijevu usporedbu vlastite i Murenine karijere te citira *quaesturam una petit et sum ego factus prior*,¹⁰ kao i riječi *aenim in praeturae petitione prior ranuntiatuus est Servius*.¹¹ Razrađujući *contentio dignitatis*, Ciceron uvodi važnu temu, koja se, obuhvaćajući razdoblje od Murenine kvesture (75. g.) do njihove preture (65. g.), odnosi na mudru antitetičku usporedbu između Murenina vojničkog i Sulpicijeva pravničkog umijeća te završava zaključkom da „naše“ građanskopravne aktivnosti na Forumu mogu bujati samo zahvaljujući zaštiti vojske, čime vojničku vrlinu stavlja ispred svih ostalih.¹² Budući da su Ciceronovi jedini obrambeni aduti *pathos* i vješto prebacivanje s moralnih na utilitarističke aspekte Murenina pravno slabašnog slučaja, on se u tu svrhu služi humorom i satikom isključivo kao sredstvom uvjeravanja.¹³ Nadalje, uspoređujući Sulpicijevu i Mureninu preturu te njihovo javno djelovanje do natjecanja za konzulsku dužnost, Ciceron jasno

⁹ Cic. *Pro Mur.* §§ 15–17.

¹⁰ Cic. *Pro Mur.* 18.

¹¹ Cic. *Pro Mur.* 35.

¹² U kontekstu objektivne usporedbe Murene i Sulpicija Ciceron u §§ 15–42 promatranog govora iznosi kritiku, s jedne strane, sadržaja pravnog znanja i njegove političke dimenzije te, s druge strane, primjene tog znanja, odnosno pravničke prakse. Pritom naglašava – dakako, u svrhu obrane svojeg klijenta – da su se sadržaj i praksa toliko izopacili da samo poznavanje prava više nipošto ne može opravdati pretenziju na dužnost konzula. Naime valja istaknuti da je Ciceron u svojem cjelokupnom opusu, a posebice kada tematizira obučavanje *perfectus orator* (v. primjerice *De orat.* I,18; I,75; I,159; *Orat.* 120; *Brut.* 151), naglašavao da *eloquentia* ima primat u odnosu na *iusprudentia*, ali da orator ne može raditi bez određenog pravnog znanja; v. detaljnije C. Cantegrit-Moatti, *Droit et politique dans le „Pro Murena“ de Cicéron*, RHDFF, 4/1983, str. 515–530; T. Nótári, *Law, Religion and Rhetoric in Cicero's Pro Murena*, Schenk Verlag, Passau, 2008, str. 39–42.

¹³ Cic. *Pro Mur.* §§ 22–29; o humoru kao jednom od sredstava pridobivanja naklonosti publike v. Cic. *De orat.* II,54,216 – 71,290; 340, v. također *Pro Planc.* 35; 85; *Ad Q. fr.* II,10,2-3; *Ad fam.* II,9,1–2; VII,32; VII,12; usp. Macrob. *Sat.* II,1,12–13; VII,3,8–10. Glede detaljne analize uloge humora u Ciceronovu govorničkom umijeću v. A. Bürge, *Die Juristenkomik in Ciceros Rede Pro Murena. Übersetzung und Kommentar*, Zürich, 1974; Nótári, *Law*, str. 49-61.

naglašava da su Mureni izborne šanse povećale, s jedne strane, dobro organizirane javne igre te, s druge strane, njegovo dobro upravljanje provincijom.¹⁴ Konačno, Ciceron detaljno analizira Sulpicijevu pogrešno usmjerenu izbornu promidžbu, pri čemu glavnu pogrešku nalazi u činjenici da je već tijekom svoje kampanje počeo prikupljati dokaze protiv svojeg protukandidata Murene.¹⁵ U tom kontekstu govornik ide korak dalje te svoju *lex Tullia Antonia de ambitu* okreće protiv Sulpicija tvrdeći da je tim zakonom udovoljio Sulpicijevu zahtjevu za novim, odnosno oštrijim zakonom protiv izborne korupcije.¹⁶ Za sam kraj *contentio dignitatis* Ciceron ostavlja najjači argument – opasnost od Katiline i njegovih urotnika: Sulpiciju naime zamjera što je, zanemarujući svoju izbornu kampanju, omogućio da se svi koji su se bojali Katiline sjate oko Murene i učine ga konzulom.¹⁷

U trećem dijelu *refutatio* (§§ 54–83) Ciceron napokon dolazi do aktualnih optužaba za izbornu korupciju (*de ambitus criminibus*), pri čemu već na samom početku najavljuje program svoje obrane: naime da će najprije odgovoriti na optužbe Gaja Postuma glede *divisores* i uzetog novca, zatim na optužbe Servija Sulpicija mlađeg glede viteških centurija, a na kraju na optužbe samog Marka Porcija Katona, uključujući raspravljanje o mjerodavnoj senatskoj odluci te o stanju Republike.¹⁸ Zanimljivo je međutim da Ciceron u objavljenom govoru izostavlja svoj odgovor na optužbe G. Postuma i S. Sulpicija mlađeg te nakon svojevrsnog prologa *a reo*, izvedenog u stilu *commiseratio*, odnosno sažalijevanja optuženika radi odobrovoljavanja porotnika,¹⁹ prelazi na opširno i retorički dotjerano iznošenje obrane povodom Katonovih optužaba.²⁰ Bojeći se više Katonova autoriteta nego njegove *accusatio*, Ciceron najprije preklinje

¹⁴ Cic. *Pro Mur.* §§ 35–42.

¹⁵ Glede činjenice da su i dva prethodna govornika obrane – Hortenzije i Kras – isticali da je Sulpicije pokvario svoje izborne šanse upravo zbog pripremanja optužbe protiv Murene v. § 48.

¹⁶ U okviru §§ 43–57, v. posebice §§ 46–47.

¹⁷ Cic. *Pro Mur.* §§ 48–53. Glede ponovnog navođenja opasnosti od Katiline na kraju trećeg dijela *refutatio* (v. posebice §§ 81–83), koji se odnosio na sam *crimen ambitus*, Leeman (*The Technique*, str. 214–5) ističe funkcionalnu razliku tipičnu za fleksibilnost tog Ciceronova argumenta: dok se prvi odlomak odnosio na objašnjenje Sulpicijeva poraza za konzularnim izborima, drugi se odnosio na budućnost Rimske Republike.

¹⁸ Budući da ne raspoložemo svim argumentima optužbe i obrane glede zamršenog pitanja *ambitus*, iz takva uvoda (Cic. *Pro Mur.* 54) jasno proizlazi da su o tom – za Murenu, ali i za Cicerona – bolnom materijalu već bili izlagali branitelji Hortenzije i Kras, a da se Ciceron na to vraća upravo na zahtjev samog Murene.

¹⁹ Cic. *Pro Mur.* §§ 55–57. Namjernom lakunom u objavljenom obliku govora za Murenu Leeman (*The Technique*, str. 215) smatra da je Ciceron kod budućih generacija namjeravao postići divljenje i proučavanje, a ne olako razotkrivanje činjenica i argumenata glede tog suđenja o *ambitus*.

²⁰ Cic. *Pro Mur.* §§ 58–83.

porotnike da ne dopuste da njegove moći i ugled prejudiciraju njihovu odluku, da bi sukladno tome poduzeo vrlo učinkovit napad na Katonovo filozofsko uvjerenje naglašavajući da ga je upravo pretjerana nepokolebljivost navela na podržavanje Sulpicijeve (u suštini glavne) optužbe.²¹ Kao što je ranije u govoru predmetom poruge učinio sitničavost i neke zastarjele institucije *iurisprudencia*, sada to čini ismijavanjem stoičkih paradoksa i rigidnosti suprotstavljajući im *lenitas* i ljudsko razumijevanje.²² Nakon napada na Katonov stoicizam kao neispravno sredstvo prosudbe političke stvarnosti, Ciceron vrlo kratko odgovara na četiri specifične Katonove optužbe. Tako glede optužbe zbog unajmljivanja ljudi da glume podršku konzulskom kandidatu koji se vraća iz provincije Ciceron priznaje da je velika gomila ljudi – od kojih neki i zamoljeni – dočekala Murenu na *Campus Martius* prilikom njegova povratka iz provincije, ali Katonu indirektno prebacuje teret dokazivanja činjenice da su oni bili *mercede corrupti*.²³ Glede druge Katonove optužbe zbog unajmljivanja brojnih *sectatores*, odnosno pratitelja iz nižih društvenih slojeva, koji se sjate čim se kandidat pojavi u javnosti, Ciceron direktno poziva Katona da dokaže da su oni za to bili plaćeni. Premda priznaje da bi se u tom slučaju radilo o *crimen ambitus*, Ciceron naglašava da je bilo uobičajeno da niži društveni slojevi na taj način iskazuju zahvalnost i privrženost magistratskim kandidatima te poziva Katona da im ne uskraćuje tu drevnu moralnu dužnost.²⁴ Za razliku od obrane povodom prvih dviju Katonovih optužaba, u kojoj se Ciceron, retorički promatrano, drži *status coniecturalis*, odnosno poriče da se navodni protupravni čin uopće dogodio,²⁵ glede treće (raspodjele članovima plemena slobodnih mjesta na

²¹ Cic. *Pro Mur.* 64.

²² Cic. *Pro Mur.* 66; v. također §§ 74–77 (u kojima Ciceron ponovno napada Katonove nerealistične, ali ponekad i licemjerne – posebice navodeći neoptuživanje zeta Silana – stoičke principe). Zanimljivo je istaknuti Katonov smijeh upućen porotnicima (koji spominje i Plutarh u dva odlomka: *Cat. min.* 21; *Compar. Dem et Cic.* I,5), kojim on sarkastično napominje da je konzulovo (tj. Ciceronovo) zbijanje šala protivno dostojanstvu (*decorum*) najvišeg rimskog republikanskog magistrata, nastojeći time umanjiti Ciceronov autoritet. V. C. J. Classen, *Rhetorik, Rhetorik, Politik. Untersuchungen zu Ciceros rhetorischer Strategie*, Darmstadt, 1985, str. 163–5; J. Adamietz, *Marcus Tullius Cicero, Pro Murena. Mit einem Kommentar*, Darmstadt, 1989, str. 203–6; Leeman, *The Technique*, str. 216–7.

²³ Cic. *Pro Mur.* §§ 67–69.

²⁴ Cic. *Pro Mur.* §§ 70–71.

²⁵ Budući da je u onovremenim retorskim raspravama pitanje glede *status* kao svojevrsne crte obrane zauzimalo važno mjesto, potrebno je istaknuti da je upravo Ciceron u svojem *De oratore* (I,31,139; XI,25,105–106) naznačio da je u većini kaznenih slučajeva *infinitatione defenduntur* slično kao *status coniecturalis*, pri čemu naglašava da je poricanje jedina obrana povodom optužbe *de repetundis* (kao i ubojstva, trovanja, pronevjere javnog novca), a slična je i povodom optužbe za *ambitus* jer se počinjeno djelo *izborne zloupotrebe i podmićivanja* rijetko može definirati kao *blagonaklonost i dobrohotnost*, odnosno pribjeći obrani primjenom *status finitionis*, usp. *infra*.

gladijatorskim igrama) te četvrte Katonove optužbe (organiziranja svečanih večera za velike skupine ljudi) govornik se povlači na drugu crtu obrane pa se drži *status finitionis*, odnosno priznaje navedene događaje, ali ih, za razliku od optužitelja, ne definira kao protupravne jer se radilo o Mureninim prijateljima.²⁶ Ciceronov zaključak glede svih Katonovih optužaba kategoričan je: ne samo što Murena nije kriv za svoje predizborno djelovanje nego ni njegovi prijatelji nisu krivi jer su samo ispunjavali svoja drevna *officia necessarium*.²⁷ Sukladno tome Ciceron se, nakon ponovljenog, ali najosobnijeg napada na Katona, smatrao argumentirano jakim podvući da je Murena svoju predizbornoj kampanju vodio u duhu dopustivog, odnosno uobičajenog ponašanja, jer *niti rimskom puku treba otimati ta uživanja u igrama, gladijatorima, gozbama – što su sve naši stari odredili, niti natjecateljima treba oduzimati tu dobrohotnost (benignitas), koja više označava darežljivost (liberalitas) nego podmićivanje (largitio)*.²⁸ U završnim odsječcima *refutatio* zaboravljeni su kako *crimina ambitus* tako i šale i aluzije, a Ciceron krajnje ozbiljnim tonom prelazi na političku pozadinu Katonova sudskog progona L. Licinija Murene. Naglasak je stavljen ne toliko na produkciju dokaza koliko na tvrdnju da je optužnica, odnosno sudski postupak *de ambitu*, pogrešan korak i da će svatko tko time želi dobiti samo jednog (umjesto ustavom predviđena dva) konzula idućeg siječnja predati *res publica* u ruke Katiline i njegovih pristaša.²⁹ Govoreći kao konzul odgovoran za dobrobit države, a ne samo kao govornik obrane, Ciceron emocionalno apelira kako na suce, uvjeravajući ih u nužnost očuvanja konzulske (kao najviše) magistrature, tako i na Katona, od kojeg – kao od čovjeka koji za mjesec dana treba preuzeti dužnost plebejskog tribuna – traži pomoć i zajedničko djelovanje protiv Katilinine prijetnje. Naime Ciceronov je cilj zaštititi ustavnopravno ustrojstvo Rimske Republike i njezine građane, a Murenino oslobađanje samo je sredstvo za njegovo ostvarenje.³⁰

U posljednjem dijelu govora, epilogu (*peroratio*), koji obuhvaća odsječke od 83 do 90, Ciceron – govoreći ponajprije kao konzul – poziva suce da, poput političke skupštine koja donosi odluke za budućnost, obrate pozornost na svoje (sudske) odluke jer, donoseći ih, trebaju imati u vidu ponajvećma javni interes,³¹ ali i sigurnost samog Murene, njegove obitelji i doma.³² Stoga on na-

²⁶ Cic. *Pro Mur.* §§ 72–73.

²⁷ U tom smislu Ciceron (*Pro Mur.* 73) izričito sumira: *Omnia haec sunt officia necessarium, commoda tenuiorum, munia candidatorum.*

²⁸ V. zadnju rečenicu Cic. *Pro Mur.* 77.

²⁹ V. posebice Cic. *Pro Mur.* 79.

³⁰ Cic. *Pro Mur.* §§ 78–83.

³¹ V. posebice Cic. *Pro Mur.* 83.

³² V. posebice Cic. *Pro Mur.* §§ 86–90, u kojima Ciceron poziva suce da budu milostivi prema duhovno i fizički shrvanom Mureni te da ne dopuste da bude lišen ne samo naslova konzula nego i društvenog statusa i imovine. Postavljajući pitanje gdje će se Murena okrenuti

glašava da je njihova, a ne Katonova, *potestas* da odluče o Mureninu slučaju, a uvođenjem pojma *utilius* kao važnog retoričkog aspekta Ciceron svoj sudski, odnosno obrambeni govor, označava više kao *genus deliberativum* nego kao *genus iudiciale*, čija bi svrhovita odrednica bila *aequum ili iustum*.³³ Na ovom mjestu treba istaknuti da bi se opravdanim moglo smatrati kako je Ciceron upravo takvom manipulacijom glede *genus causae* – zajedno s promjenom u hiperboličko-patetični tona govora – na kraju svojeg pledoajea izveo najjači argument i time postigao najveći stupanj vještine uvjeravanja.³⁴

Tako pomno razrađen govor, promatran u sveukupnom kompleksu nastupa pred sudom, ima ulogu *peroracije*, to jest onog dijela govora u kojem branitelj želi u auditoriju pobuditi suosjećanje i osjećaj ljudskog razumijevanja. U tom dijelu relevantnu argumentaciju zamjenjuju digresije na teme koje imaju malo ili uopće nemaju zajedničkih točaka s predmetnim, odnosno pravnim činjenicama, ali rasvjetljaju moralne i ljudske osobine optuženika te sentimentalne aspekte njegova postupanja.³⁵ Tako se u govoru *Pro Murena* Ciceron, s jedne strane, ograničio na samo letimično osporavanje optužaba za *crimen ambitus*, koje su vjerojatno već vrlo opsežno u svojim govorima pobijali Hortenzije i Kras, te se, s druge strane, fokusirao na precizno oslikavanje, odnosno veličanje Murenina lika nadmoćno ga suprotstavljajući njegovim optužiteljima, posebice S. Sulpiciju Rufu i M. Porciju Katonu, a sve da bi na kraju uveo političku dimenziju svojega govora – odnosno nužnost održanja kontinuiteta tutelarne vlasti koju obnaša konzul – koja ne samo što opravdava nego i nalaže oslobađanje optuženog Murene.

bude li osuđen – § 88: ... *quo se miser vertet?* – Ciceron predočava primjenu novog zakona, koji progonom kažnjava počinitelje *ambitus*, te završava molbom sucima da spase Murenu zbog rimskog naroda i Republike. A u takvoj završnici obrambenog kombiniranja apela za sažaljenjem i za patriotizmom trebalo bi – sukladno Ciceronovim uputama o savršenom govorniku u dijalogu *De oratore* (I,53, 228–229) – prepoznati i izraz javnog rituala poniznosti (v. posebice §§ 86–87), koji je rimska javnost zahtijevala od svih koji su bili podvrgnuti sudskom postupku; usp. A. Vasaly, *The Quality of Mercy in Cicero's Pro Murena*, u: *Rome and her Monuments: Essays on the City and Literature of Rome in Honor of K. A. Geffcken*, Wauconda, 2000, posebice str. 458–462.

³³ V. posebice Cic. *Pro Mur.* 79 (usp. § 4). Glede diobe na tri vrste govora s obzirom na namjeravani cilj: svečani – bilo pohvalni bilo pokudni (*genus demonstrativum*); politički, odnosno savjetodavni (*genus deliberativum*); i sudski (*genus iudiciale*) v. Cic. *De orat.* I, 31,141.

³⁴ Premda takav zaključak proizlazi iz Kvintilijanova osvrtu na *Pro Murena* (*Inst. orat.* VI, 1,35), prema kojemu je Ciceronov najjači argument bio taj što je uvjerio suce *nilhil esse ad praesentem statum rei publicae utilius quam duos Kal. lan. ingredi consulatum* (usp. *Pro Flacco* 98), valja podsjetiti da Ciceron taj govor ipak nije uvrstio u svoju zbirku političkih *orationes consulares* (v. *supra*).

³⁵ V. posebice Cic. *Pro Mur.* §§ 86–89.

2. O LIKU OPTUŽENOG LUCIJA LICINIJE MURENE

Lucius Licinius Murena, rođen 105. g. pr. n. e., potječe iz plebejske obitelji iz Lanuvijskog municipija. Obitelj mu nije bila osobito bogata ni osobito ugledna, iako je već tri naraštaja bila u pretorskom rangu.³⁶ Murenin otac Lucije Licinije Murena kao proprator je pratio Sulu u vojnom pohodu na Orijentu i osobito se istakao prilikom opsjedanja Atene (86. g. pr. n. e.) te u bitkama kod Heroneje (86. g. pr. n. e.) i Orhomena (85. g. pr. n. e.). Nakon toga ostao je u Aziji kao zapovjednik dviju legija i nastojao steći vojničku slavu, odnosno preduvjete za trijumfalni povratak u Rim. Poduzimao je smjele i često neopravdane vojne pothvate, koje Sula nije baš uvijek odobravao, ali je unatoč tome svojem namjesniku dopustio počast trijumfa (81. g. pr. n. e.).³⁷

Pod zapovjedništvom takva oca naš je Murena započeo svoju vojnu karijeru u drugom Mitridatskom ratu (83.–81. g. pr. n. e.) u Maloj Aziji, a nakon povratka u Rim (81. g. pr. n. e.) započeo je svoj *cursus honorum* kao kvestor u Ostiji (75. g. pr. n. e., zajedno sa Servijem Sulpicijem Rufom³⁸). Potom je postao edil, ali

³⁶ Tako je njegov predak, istoimeni Lucije Licinije Murena, bio pretor već 147. g. pr. n. e., a potom izaslanik u Grčkoj (146./145. g. pr. n. e.). Četrdesetak godina poslije, točnije 101. g. pr. n. e., optuženikov je djed, istoimeni L. L. Murena, bio pretor, a četrdesetak godina poslije, točnije 62. g. pr. n. e., optuženikov brat Gaj Licinije Murena bio je upravitelj Transalpinske Galije te edil 59. g. pr. n. e. V. detaljnije F. Münzer, *Licinius*, RE, XIII, Stuttgart, 1926, str. 444–9.

³⁷ Glede izvora o ponašanju Murenina oca za vrijeme Sulina zapovjedništva v. G. Ferrara – C. Guissani – S. Rizzo, *Due scandali politici. Pro Murena. Pro Sestio*, Milano, 2010 (7. ed.), str. 56–9.

³⁸ Prema riječima samog Cicerona (što u određenoj mjeri potvrđuje i Kvintilijan u *Institutio oratoria* /III,8,5; IV,1,75; IV,2,106; IX,4,38; X,1,116; X,5,4; X,7,30; XII,3,9; XII,10,11/), *Servius Sulpicius Rufus* potječe iz rodova patricija (otac mu je bio pripadnik *equites*), ali njegova obitelj nije imala važnu ulogu u javnom životu onovremenog Rima (*Pro Mur.* 16). Kao mladić studirao je, poput Cicerona, retoriku na Rodosu (78. g. pr. n. e.), ali se ubrzo okrenuo jurisprudenciji (*Brut.* 151; *Pro Mur.* 19). Tijekom svojeg života napisao oko 180 djela (koja, nažalost, nisu sačuvana niti ekscerpirana u Justinijanovim Digestama), djelovao je kao pravni učitelj (od poznatih mu 10 učenika izdvajamo Aula Ofilija, Aufidija Namusa te P. Alfena Vara, koji je pak sabrao *responsa* svojeg učitelja te njihova dva odlomka nalazimo u Justinijanovim Digestama), a Ciceron je hvalio njegovu metodu kojom je pomoću svoje filozofske naobrazbe kreirao koherentni sustav iz ranije jurisprudencije te ga je smatrao osnivačem pravne dijalektike (*Brut.* 152). Što se tiče javnih služba, bio je zajedno s našim Murenom kvestor u Ostiji (75. g. pr. n. e.) te gradski pretor (65. g. pr. n. e.), a pritom je predsjedavao *quaestio peculatus* (*Pro Mur.* 18; 35). Nakon gubitka na konzularnim izborima (63. g. pr. n. e.) tek je 51. g. konačno postao konzulom (iako se govorkalo – kako svjedoči Ciceron u *Ad Att.* 2,5,2 – o njegovu drugom pokušaju već u travnju 59. g. pr. n. e.), ali u tom olujnom razdoblju nije uspio poduzeti čvrste i odlučne poteze (Plut. *Cato min.* 49,2; Dio Cass. 40,53; Cic. *Ad fam.* 8,10,3). Umro je 43. g. pr. n. e. kao mirovni posrednik u građanskom ratu. Detaljnije v. W. Kunkel, *Herkunft und soziale Stellung der römischen Juristen*, Graz-Wien-Köln, 1967, str. 25, 38–39; P. Stein, *The Place of Servius Sulpicius Rufus in the Development of Roman Legal Science*, Festschrift für F. Wieacker zum 70. Geburtstag, Göttingen, 1978, str. 175–84; R. A. Bauman, *Lawyers in*

je od 74. godine nadalje, nakon povratku u vojnu službu, bio legat konzula L. Lukula u trećem Mitridatskom ratu. Tom se prigodom, tvrdi Ciceron pozivajući se na Lukulov službeni izvještaj, ponio hrabro i časno. No drugi izvori navode da i nije baš uvijek bilo tako, nego da se ponašao vrlo liberalno. I upravo će takvu uspješnu Mureninu vojničku profesiju Ciceron navesti kao onu koja ga je, zbog primata među trima *artes* (uz govorničko umijeće i jurisprudenciju), kvalificirala za osvajanje najviše republikanske magistrature – konzulata.³⁹

Oženio se, nije poznato koje godine, jednom ženom koja je iz prethodnog braka s nekim *Pinariusom* imala jednoga sina, Lucija Pinarija Natu, koji će 58. g. pr. n. e. postati *pontifex*.

66. g. pr. n. e. Murena je izabran, opet zajedno s kolegom S. Sulpicijem Rufom, za gradskog pretora (*praetor urbanus*). Time je ostvario najviši rang koji je njegova obitelj ikada postigla i tako se našao samo na korak do najviše republikanske magistrature – dužnosti konzula. Budući da je postao četvrti u neprekinutom nizu generacija svoje obitelji koji je postigao položaj pretora, Murena dakle nije bio *homo novus* u tradicionalnom smislu tog pojma, koji se koristio za one – ponajvećma obogaćene plebejce – čiji članovi obitelji nisu postigli nijednu od *curulis* služba s *ius imaginum*. Nakon što je sjajno organizirao pompozne, tek dvije godine stare *ludi Apollinares*, nastojao je steći daljnju naklonost budućih birača.⁴⁰ 65. g. pr. n. e. bio je propretor, odnosno provincijski upravitelj u Narbonskoj Galiji,⁴¹ a u srpnju 63. godine kandidirao se za konzula. Osim njega za taj su se položaj natjecali Decije Junije Silan, kandidat *optimata*, čije je ogromno bogatstvo omogućavalo i podršku javnosti, ali i Lucije Sergije Katilina, premda je prethodne godine doživio izborni poraz, te Servije Sulpicije Ruf, najučćeniji pravnik svoga doba te čestit i javno neeksponiran čovjek. Generalno gledajući, radilo se o jednoj politički vrlo delikatnoj godini: s jedne strane, bila je to godina druge Katilinine urote, koja je uslijedila nakon njegova izbornog neuspjeha u ljeto 63. g.; s druge strane, bila je to godina Ciceronova konzulstva (zajedno s Gajem Antonijem Hibridom), tijekom kojeg je on najprije otežao Katilinine propagandne manevre donošenjem zakona kojim su kazne za djela izborne korupcije propisane važećom *lex Calpurnia* bile pooštrene, a potom u potpunosti onemogućio Katilinin pokušaj oružanog osvajanja vlasti.⁴² Skupštine su kon-

Roman Transitional Politics: A Study of the Roman Jurists in Their Political Setting in the Late Republic and Triumvirate, München, 1985, str. 4–65; usp. Nótári, *Law*, str. 33–39.

³⁹ V. *supra*.

⁴⁰ Cic. *Pro Mur.* §§ 37–40.

⁴¹ Cic. *Pro Mur.* 42.

⁴² Glede kronološkog, vrelika potkrijepljenog prikaza Ciceronova djelovanja protiv Katilinine urote, v. Adamietz, *Marcus*, str. 1–4; usp. A. Boulanger, *Notice*, u: *Marcus Tullius Cicero. Discours*, tom. XI, Paris, 1967, str. 10–11, 12–14.

zulima za 62. godinu proglasile Decima Junija Silana i Lucija Licinija Murenu, ali drugospomenuti biva optužen za izbornu korupciju. Sudski postupak povodom Murenina navodnog *ambitus* tijekom predizborne kampanje vođen je od 9. studenog do 3. prosinca 63. godine, točnije u trenutku kada Katilinini urotnički sljedbenici još nisu bili privedeni (3. prosinca), odnosno smaknuti (5. prosinca), ali je sam Katilina već bio pobjegao iz Rima (8. studenoga).⁴³ Sudski je postupak završen oslobađanjem optuženog Murene,⁴⁴ koji je tako 1. siječnja 62. g. pr. n. e. stupio na konzulsku dužnost i tijekom čitave godine postupao onako kako ga je savjetovao isti onaj Marko Porcije Katon, koji je bio jedan od optužitelja u tom sudskom postupku.⁴⁵ O Mureninu konzulatu – u godini obilježenoj nemirima izazvanim intrigama Cezara, Krasa i Pompejeva agenta tribuna Metela Neposa⁴⁶ – poznato je tek nekoliko činjenica: naime već kao *designatus* donio je Ciceronu optužni pismeni materijal o Alobrozima kao stranim Katilininih surotnicima,⁴⁷ a tijekom obavljanja konzulske dužnosti donio je sa svojim kolegom Silanom zakon o postupanju prilikom podnošenja zakonskih prijedloga (*lex Iunia Licinia de legatum latone*).⁴⁸ O kasnijem Mureninu kako privatnom tako i javnom životu ne znamo gotovo ništa, osim da je u kolovozu 44. g. pr. n. e. još uvijek s Ciceronom bio u prijateljskim odnosima.⁴⁹ Stoga bi se moglo reći da ostaje ukupni dojam o Mureni kao energičnoj – točnije rečeno, vojnički uspješnoj, društveno posebice optimatski poduprtoj, financijski vrlo dobro osposobljenoj te osobnoj promidžbi sklonoj – ali ipak prilično bezbojnoj osobi.

⁴³ V. Adamietz, *Marcus*, str. 2–3; Nótári, *Law*, str. 15–16.

⁴⁴ Cic. *De dom.* 134; *Pro Flacco* 39,98; Quint. *Inst. orat.* VI, 1,35; Plut. *Cat. min.* 21,3-4; detaljnije v. *infra*.

⁴⁵ Kao konzul Murena se, kako svjedoči Plutarh (*Cat. min.* 41,9; 28,2–3; 33), poslužio savjetom svojeg ranijeg optužitelja te se ponašao prema njemu ne samo sa štovanjem nego i zaštitnički: naime na jednoj burnoj narodnoj skupštini osobno je spasio Katona od napada njegova kolege tribuna Metela Neposa.

⁴⁶ Na takvu opasnost upozoravao je već Ciceron u *Pro Mur.* 81; usp. Boulanger, *Notice*, str. 22–3.

⁴⁷ Cic. *De dom.* 134; v. također Cic. *Cat.* 3,4; 3,6; Sall. *Cat.* 45,1.

⁴⁸ V. G. Rotondi, *Leges publicae populi Romani. Elenco cronologico con una introduzione sull'attività legislativa dei comizi romani*, Milano, 1912, str. 383–4; A. Berger, s.v. *Lex Licinia Iunia*, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philadelphia, 1953, str. 556.

⁴⁹ Premda je nakon 62. g. pr. n. e. gotovo pao u zaborav, 45. g. pr. n. e. još je živ i očito vrlo bogat jer Ciceron (*Ad Att.* 13,50,4) spominje njegovu kuću kao mogući *hospitium* za primanje Cezara. Sumnjajući u „našeg“ Murenu, kojeg Ciceron spominje 47. g. pr. n. e. (*Ad Att.* 11,13,1) i 45. g. pr. n. e. (v. *supra*), M. C. Alexander (*The Case for the Prosecution in Ciceronian Era*, Ann Arbor, 2002, str. 127) – pozivajući se na mišljenje Münzera i Sachletona Baileya – pretpostavlja da je Murena, unatoč oslobađajućoj presudi, bio uništen te postao politički bezvrijedan, ne odbacujući ni mogućnost da je umro ubrzo nakon 62. g. pr. n. e. Glede dvojba u Ciceronovo prijateljstvo s Murenom (*et magna et vetus amicitia*, v. Cic. *Pro Mur.* 8; usp. 10; 78) v. Leeman, *The Technique*, str. 227–8; Adamietz, *Marcus*, str. 13.

3. O SUDU, OPTUŽBI I OPTUŽITELJIMA

Promatrani sudski postupak protiv L. Licinija Murene odvijao se pred stalnim kaznenim porotnim sudom (*quaestio perpetua*) nadležnim za sudovanje povodom kaznenog djela *ambitus*, odnosno izborne korupcije. Pritom smo mišljenja da je već s *lex Cornelia Fulvia de ambitu* iz 159. g. pr. n. e. prvi put u rimskoj pravnoj povijesti bio uspostavljen takav sud, mjerodavan za represiju *ambitus* u onovremenom značenju nedopuštene predizborne promidžbe magistratskih kandidata kažnjive javnom kaznom, najvjerojatnije egzilom.⁵⁰ U Mureninu slučaju, vođenom krajem 63. g. pr. n. e., radilo se, dakako, o *quaestio de ambitu*, koja je nakon Suline pravosudne reforme (81. g. pr. n. e.), kojom je ekskluzivno pravo sudjelovanja u *quaestiones* bilo dano senatorima, bila sastavljena prema novom zakonu – *lex Aurelia iudiciaria* iz 70. g. pr. n. e. – temeljem kojega se porota (uobičajeno od 75 članova) formirala ždrijebanjem (*sortitio*) jednakog broja sudaca iz triju društvenih kategorija, odnosno trećine senatora, trećine konjanika (*equites*) i trećine *tribuni aerarii*.⁵¹ Uzimajući u obzir Livijeve i Plutarhove tvrdnje da su *equites* od donošenja spomenutog zakona imali prevagu u stalnim porotnim sudovima,⁵² a koje bi se mogle objasniti činjenicom da su *tribuni aerarii* birani iz društvenog sloja s prihodima od

⁵⁰ U tom smislu odlučujućim dokazom držimo Plutarhovo svjedočanstvo (*Mar.* 4,2-4; 5,2-5; 5,3; 5,4-7; 6) o sudskom postupku protiv izabranog pretora Gaja Marija, koji je 115. g. pr. n. e. bio vođen pred sudbenim vijećem u cilju izricanja presude zbog navodne korupcije birača dijeljenjem vrčeva vina neposredno prije glasovanja o njegovoj kandidaturi za pretora; v. također R. R. Chenoll, *Leges de ambitu libararum rei publicae*, Baetica, Estudios de arte, geografía e historia, Málaga, 3/1980, str. 137; L. Fascione, „Crimen“ e „quaestio ambitus“ nell'età repubblicana, Milano, 1984, str. 53–9, 90–4; E. Reychman-Nawrocka, *Taktyka obrończa i pojęcie 'aequitas' w mowie Cycerona „Pro Murena“*, Meander, 7–12/1989, str. 326–7; O. F. Robinson, *The Criminal Law of Ancient Rome*, Baltimore, 1995, str. 85. Glede suprotnog mišljenja, utemeljenog na Mommsenovoju (*Römisches Strafrecht*, repr. Graz, 1955, str. 202–4, 647–8, 708, 866–7) rekonstrukciji rimskog republikanskog kaznenopravnog sustava *quaestiones perpetuae*, izgrađenog po uzoru na *lex Calpurnia repetundarum* iz 149. g. pr. n. e., v. A. H. J. Greenidge, *The Legal Procedure of Cicero's Time*, Oxford, 1901, str. 419, 422, 428–30; W. Kunkel, s.v. *Quaestio*, RE, XLVII, Halbbd., Stuttgart, 1963, str. 720–86; T. Wallinga, *Ambitus in the Roman Republic*, RIDA, ser. 3, t. XLI, 1994, str. 423–3; P. Nadig, *Ardet ambitus: Untersuchungen zum Phänomen der Wahlbestechungen in der römischen Republik*, Frankfurt am Main – Berlin – Bern – New York – Paris – Wien, 1997, str. 28–30, 117, 121.

⁵¹ V. Ason. *In Pis.* 17,4–7; *In Corn.* 67, 10–13; *Ps. Ascon.* 189, 13–14; *Schol. Cic. Bob.* 91, 13–15; 94, 24–26; *Schol. Cic. Gron.* 328; *Cic. Ad Att.* 1,16,3; O pravno-političkom značenju tog zakona v. A. H. M. Jones, *The Criminal Courts of the Roman Republic and Principate*, Oxford, 1972, str. 61–70, 86–90; B. Santalucia, *Studi di diritto penale romano*, Roma, 1994, str. 200–1 i bilj. 156–7; Nótári, *Law*, str. 22–3.

⁵² *Liv. Perioch.* 96; *Plut. Pomp.* 22,4.

300 000 do 400 000 sestercija (što je bio najniži iznos zahtijevan za *equites*),⁵³ jasnim postaje Ciceronovo često obraćanje, odnosno privlačenje te većine u sudbenom vijeću.⁵⁴ Naime Murenino podrijetlo, njegova trenutna društvena pozicija, koja je bila slična onoj *novi homines*, te činjenica da je pomagao publikanima tijekom upravljanja Transalpinskom Galijom (64.–63. g. pr. n. e.) stvorili su pretpostavke Ciceronove uspješne obrane čovjeka kojega su *equites* smatrali svojim pripadnikom.⁵⁵

U optužbi se tvrdi: Murena je novcem kupio glasove birača, odnosno svoj izbor za konzula.

Tijekom svoje predizborne kampanje Murena je, naravno, iskoristio sve mogućnosti koje su mu bile na raspolaganju. Iskoristio je prisutnost Lukulovih (i svojih) vojnika u Rimu, koji su se vratili nakon Mitridatskog pohoda kako bi proslavili trijumf; organizirao je slavljenički doček mnoštva ljudi; na svakom ga je koraku pratilo mnoštvo klijenata i prijatelja; za birače je priređivao javne gozbe; velikom je broju ljudi podijelio besplatne ulaznice za razne priredbe; mnoge povjerljive osobe za njegov su račun provodile izbornu promidžbu. Ciceron stoga pita je li sve to trebalo okarakterizirati kao *ambitus* (izbornu korupciju) ili kao *innocentia* (nevinost).⁵⁶ Naime takvi oblici predizborne promidžbe bili su, u svojoj poštenoj primjeni, sasvim legitimni i tradicionalno uvriježeni. Suprotno tome, ako su se provodili sa zlom nakanom, odnosno ako se uz njih dijelio novac i ako su se obećavale protuusluge i pogodnosti, smatrali su se nezakonitim, odnosno kažnjivim ponašanjem – *crimen ambitus*, odnosno kažnjivim djelom izborne korupcije. Stoga je, kako bi se dokazala nezakonitost Murenina predizbornog ponašanja, trebalo dokazati da to nisu bile spontane i prijateljske, nego organizirane i plaćene radnje.

Već je tijekom predizborne kampanje Servije Sulpicije Ruf prijelio Mureni optužbom za korupciju te u tu svrhu prikupljao dokaze, a M. Porcije Katon zakleo se “vidjevši da se izbori kupuju novcem” da će optužiti onog koji bude dijelio novac.⁵⁷

Servius Sulpicius Rufus bio je Ciceronov vršnjak i prijatelj, poznati učeni pravnik te vrlo sposoban orator.⁵⁸ Već na počecima svoje javne, magistratske

⁵³ O *tribuni aerarii*, v. Berger, s.v. *tribuni aerarii*, *Encyclopedic*, str. 743; A. Romac, s.v. *tributum*, *Rječnik rimskog prava*, Zagreb, 1975, str. 584–5.

⁵⁴ V. primjerice *Pro Mur.* §§ 15–18; 40; 62.

⁵⁵ Glede objašnjenja Ciceronove dominacije porotnim sudovima osigurane upravo s *lex Aurelia iudiciaria* v. D. H. Berry, *Eqveter Ordo Tvvs Est: Did Cicero Win His Casses Because of His Support for the Eqvites?*, *The Classical Quarterly*, vol. 53, 1/2003, str. 222–234.

⁵⁶ Usp. Cic. *Pro Mur.* 67: ... *Poenivi ambitum non innocentiam; ambitum vero ipsum vel tecum accusabo si voles.*

⁵⁷ Cic. *Pro Mur.* 62; Plut. *Cat. min.* 21,2.

⁵⁸ V. *supra*. Glede njihove prijateljske povezanosti v. Ciceronova svjedočanstva: *Pro Mur.* 7; 10 (govori izričito o *amicitia, familiaritas, necessitudo*); *Ad fam.* 4,1–4,6 odnosno 4,5,12;

karijere (*cursus honorum*) naš mu se Murena, kao protukandidat na izborima, našao na putu: naime 75. godine zajedno s njime bio je izabran za kvestora, 66. godine za gradskog pretora, a već 63. godine istaknuo je svoju kandidaturu za konzula, u čemu ga je podržao (iako bezuspješno) i sam Ciceron.⁵⁹ Nadao se da će, nakon što (63. g. pr. n. e.) pred *quaestio de ambitu* odnese pobjedu u postupku protiv Murene kao svojeg protukandidata i izabranog konzula,⁶⁰ na ponovljenim konzularnim izborima (62. g. pr. n. e.) biti imenovan konzulom umjesto njega,⁶¹ kao što su to bili, temeljem *lex Calpurnia de ambitu*, postigli L. Manlije Torkvat i L. Aurelije Kota kada su tri godine prije uspjeli ishoditi osudu izabranih konzula optuženih za izbornu korupciju.⁶²

13,17–28a (o njihovoj prepisci iz razdoblja nakon suđenja Mureni); *Phil.* 9 (časni nekrolog povodom Sulpicijeve smrti). S obzirom na takav odnos prema S. Sulpiciju Rufu kao Mureninu optužitelju Ciceron je u opširnom obrazloženju svojeg govora (*Pro Mur.* 7–10) nastojao oslabiti prigovor da se, braneći Murenu, ogriješio o prijateljstvo kao pravilo ponašanja u politici i time mogao ne samo naštetiti osobnom ugledu nego i ugroziti oslobađanje svojega branjenika; o tome detaljnije v. C. P. Craig, *The Accusator as Amicus: An Original Roman Tactic of Ethical Argumentation*, *Transactions of the American Philology Association*, 111/1981, str. 31–37.

⁵⁹ Cic. *Pro Mur.* 7; 43; 72.

⁶⁰ Glede detaljne analize raznovrsnih (osobnih, društvenih, ali i pravnih) faktora koji su prouzročili Sulpicijev neuspjeh na tadašnjim konzularnim izborima v. Adamietz, *Marcus*, str. 4–8.

⁶¹ V. Cic. *Pro Mur.* 56; v. također *Pro Sulla* 51; usp. komentar E. S. Gruen, *The Last Generation of the Roman Republic*, Berkeley – Los Angeles – London, 1995, str. 273. Slično tome Ciceron u svojem govoru *Pro Balbo* (57), održanom 56. g. pr. n. e., izvještava da je Kadižanin L. Kornelije Balbo, kao uspješan optužitelj u jednom ranijem postupku (nepoznatog datuma), utemeljenom na *lex Tullia de ambitu*, bio stekao pripadnost osuđenikovu tribusu (onom *Clustumina*) kao zakonsku nagradu; v. M. C. Alexander, *Praemia in the Quaestiones of the Late Republic*, *Classical Philology*, 80/1985, posebice str. 23–4, 28–9; isti, *Trials*, str. 129, 135; Gruen, *op. cit.*, str. 533.

⁶² Naime iz Ciceronova govora *Pro Cornelio* (40–41; v. također *Pro Sulla* 50; usp. Quint. *Inst. orat.* XI,1,79), održanog 65. g. pr. n. e., proizlazi da su P. Kornelije Sule i P. Autronije Peto nakon pobjede na konzularnim izborima bili optuženi te osuđeni za izbornu prijevaru (*ambitus*), a uspješni optužitelji (L. Aurelije Kota i L. Manlije Torkvat) zauzeli su njihova mjesta u toj najvišoj magistraturi za 65. g. pr. n. e. Bila je to primjena *praemia legis* – nagrade za osuđenika kao budućeg eventualno uspješnog optužitelja – predviđene prvi put u rimskoj pravnoj povijesti upravo s mjerodavnom *lex Calpurnia de ambitu* (67. g. pr. n. e.). O kakvoj se nagradi doista radilo, Ciceron pojašnjava u govoru *Pro Cluentio* (98; 115) izvještavajući da su 66. g. pr. n. e. optužitelji, koji su za počinjenje *ambitus* prijavili P. Popilija i T. Gutu (inače suce u postupku koji se 74. g. pr. n. e. vodio protiv Opijanika Starijeg), zbog uspješno završenog postupka *de ambitu* nagrađeni tako da su bili oslobođeni kazne koju su i sami prethodno zbog istovrsnog djela bili dobili, a što je – prema važećoj *lex Calpurnia de ambitu* – značilo ukidanje doživotne zabrane obnašanja magistratura, odnosno ponovno stjecanje izgubljenog društvenog, točnije senatorskog statusa te restituciju plaćene novčane kazne; v. Alexander, *Praemia*, str. 20–32; isti, *Trials*, str. 101 br. 201; E. A. Bauerle, *Procuring an election: Ambitus in the Roman Republic, 432–49 B.C.*, Ann Arbor, 1990, str. 136–9. Glede mišljenja da je *restitutio in integrum* kao specifičan oblik *praemia legis* bila moguća već prema Sulinoj *lex Cornelia de ambitu* (81.

Iz Ciceronova govora proizlazi da je optužba S. Sulpicija Rufa imala tri točke: 1) Murena je vodio neprimjeren, odnosno nemoralan život tijekom svojeg mandata u Aziji; 2) u odnosu na njega kao glavnog optužitelja imao je manje zasluga i stoga je bio nepodoban za dužnost konzula; 3) počinio je djelo izborne korupcije. Prve dvije točke nisu toliko deplasirane koliko to na prvi pogled može izgledati. Naime, ako bi se dokazalo da se Murenu može moralno osuditi kao čovjeka nedostojnog tako visoke republikanske dužnosti, tada bi bio dokazan i “motiv” izborne korupcije. Kako bi dakle nekvalificirani kandidat mogao očekivati da će osvojiti potrebne glasove na magistratskim izborima ako ne njihovom kupovinom?

Glavnom optužitelju S. Sulpiciju Rufu naknadno se pridružio 32-godišnji Marko Porcije Katon (budući Utički), koji je iste godine bio izabran za plebejskog tribuna za 62. godinu. Bio je prvorazredna ličnost u tadašnjem političkom životu, odgojen po strogim načelima stoicizma. Katon je bio tvrdokorni legalist, pobornik tradicionalnih vrijednosti, rimske vrline (*virtus*) i autoriteta Senata. Vojni tribun bio je 67.–66. godine pr. n. e., a kvestor 64. godine.⁶³ Katonov dio optužbe protiv Murene značio je ne samo ispunjenje javnog obećanja nego i manifestaciju konzekventno zadržanog stoičkog uvjerenja te susljednog političko-pravnog ponašanja.⁶⁴ Kao *subscriber* koji je posljednji govorio za

g. pr. n. e.), a u odnosu prema osudi na desetogodišnji prekid karijere „časti“ v. Nadig, *Ardet ambitus*, str. 42–4; usp. L. Fascione, „*Crimen*“ e „*quaestio ambitus*“ nell’età repubblicana, Milano, 1984, str. 101; J.-L. Ferrary, *La législation „de ambitu“, de Sulla à Auguste*, IVRIS VINCVLA, Studi in onore di M. Talamanca, sv. III, Napoli, 2001, str. 167–8.

⁶³ Odlučnošću i korektnošću iskazanom tijekom obavljanja te niže magistrature stekao je takav ugled da su mnogi njegovu kvesturu uspoređivali s onom najvišom, konzulatom, v. Plut. *Cat. min.* 17,1.

⁶⁴ Tako je Katon, zajedno s L. Domicijem Ahenobarbom, 61. g. pr. n. e. podnio u Senatu dva prijedloga usmjerena protiv izbornih rovarenja, koji su trebali omogućiti pretragu kuća magistrata te proglasiti protuzakonitim pružanje smještaja distributerima novca za potkupljivanje glasača (v. Cic. *Ad Att.* 1,16,12). Ti prijedlozi međutim nisu bili usvojeni. Nadalje, premda se na prvi pogled Katonovo prihvaćanje izborne kase u korist M. Kalpurnija Bibula (60. g. pr. n. e.) moglo smatrati nekonzekventnim, on u tome nije osobno sudjelovao, a taj je korak opravdavao državnim interesom, tj. mjerom protiv Cezara (v. Suet. *Caes.* 19,1). Sukladnim njegovim filozofsko-moralnim streljenjima može se držati i sporazum koji su, pod njegovim utjecajem, postigli kandidati na izborima za tribunat 54. g. pr. n. e. da kod njega polože pola milijuna sestercija kao jamstvo za besprijeekornu izbornu utakmicu (v. Cic. *Ad Att.* 4,15,7; *Q. fr.* 2,15,4; Plut. *Cat. min.* 44). Nadalje, prilikom izbora za konzule 52. g. pr. n. e. Katon je, kao jedan od kandidata, proveo odluku senata koja je obvezivala kandidate da isključivo osobno – a ne preko posrednika – nastoje steći glasove birača te je zabranio prijateljima da agitiraju za njega. Budući da takvo postupanje, a posebice njegovo odbijanje intenzivnog osobnog angažmana oko birača, nije bilo uobičajeno, odnosno popularno, izgubio je izbore (Plut. *Cat. min.* 39–40). Sve to omogućilo je i opravdalo Ciceronovu kritiku (ne samo u govoru *Pro Mur.*, posebice u §§ 58–83) Katonova načina djelovanja: tako, on se žali Atiku, Katon, doduše, radi u dobroj vjeri, ali na štetu države te u senatu govori kao u Platonovoj *Politeia*, a ne kao u Rimu (*Ad Att.*

optužbu, Katon je iznio svu moralnu težinu svojih stoičkih uvjerenja i tradicije predaka da napadne Lucija Licinija Murenu. Iako je odbio optužiti svojeg šogora Decima Junija Silana, Katon je postao *fundamentum ac robur totius accusationis* u Mureninu sudskom progonu.⁶⁵ Naime on najprije proziva Cicerona zbog nekorektnog ponašanja jer je kao konzul nedavno predložio i dao na usvajanje novi zakon *de ambitu* – točnije *lex Tullia Antonia* – a sada kao *patronus* (odvjetnik) nastupa protiv tog zakona, kojim je bila pooštrena represija raznovrsnih oblika izborne korupcije,⁶⁶ a potom neumoljivo optužuje Murenu za *crimen ambitus* po svim točkama *senatus consultum*, čije je restriktivno tumačenje sadržaja *ambitus*, kažnjivog prema dotadašnjem zakonu, tj. prema *lex Calpurnia* iz 67. g. pr. n. e., bilo inkorporirano i u spomenutu Ciceronovu *lex Tullia Antonia*, donesenu početkom 63. g. pr. n. e.⁶⁷ Točnije rečeno, Katon je optužio Murenu (prvo) da je potkupio mnoštvo ljudi kako bi

2,1,8). V. detaljnije F. Miltner, *Porcius*, RE XXII, Stuttgart, 1953, str. 168–211; R. Fehrle, *Cato Uticensis*, Darmstadt, 1983; Classen, *Recht*, str. 121, bilj. 5.

⁶⁵ Premda Ciceron tom tvrdnjom započinje svoj odgovor na Katonove točke optužbe (*Pro Mur.* 58), problem s veličinom Katonova moralnog autoriteta pokušava riješiti najprije time što navodi dva povijesna primjera odgovora *populus Romanus* na bezuspješne pokušaje uglednih optužitelja (Scipiona Emilijana i Katona Cenzora) da svojim utjecajem (*auctoritas*) napadnu optuženike (prvospomenuti L. Aurelija Kotu, a drugospomenuti S. Sulpicija Galbu). Nakon tog direktnog i očekivanog taktičkog minimuma Ciceron u šaljivom ozračju gradi koherentnu obranu primjenjujući tri argumenta: prvi tvrdeći da je stoicizam koji je Katona naveo na sudjelovanje u optužbi protiv Murene nerealna i stroga filozofija (*Pro Mur.* §§ 60–65); drugi kad, priznajući da su stoici razumni ljudi, ustraje na tome da je Katon pogrešno shvatio svoje učitelje (*Pro Mur.* §§ 65–66; početak § 62); treći suprotstavljajući Katonov pogrešni nestoički stoicizam ponašanju *maiores* i tako ga odvajajući od drugog izvora njegova autoriteta (*Pro Mur.* 66). Detaljnije v. C. P. Craig, *Cato's Stoicism and the Understanding of Cicero's Speech for Murena*, Transactions of the American Philological Association, 116/1986, str. 229–239.

⁶⁶ Cic. *Pro Mur.* §§ 3–6. Glede pooštrene represije *crimen ambitus*, ozakonjene s Ciceronovom *lex Tullia Antonia*, naglašavamo da je njome prvi put u rimskom kaznenom pravu uvedena kazna progonstva – desetogodišnji *exilium* iz Rima i Italije bez gubitka rimskog građanstva, a uz to je za *divisores* propisana u odnosu prema *lex Calpurnia* oštrija (iako neodređena) kazna te kazna za osobe koje bi, pravdajući se bolešću, izbjegavale javne dužnosti, pri čemu se najvjerojatnije ciljalo upravo na optuženike za *ambitus* koji bi kao *designati* odugovlačili početak suđenja do trenutka stupanja na magistratsku dužnosti kada bi stjecali kazneno-procesni imunitet; v. detaljnije I. Jaramaz Reskušić, *Ambitus: izborna korupcija u Rimskoj Republici*, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, vol. 22, 1/2015, posebice str. 296–303.

⁶⁷ Cic. *Pro Mur.* 67; v. također § 51; § 73; *Vat.* 37; usp. *Plut. Cic.* 14,5. Za razliku od navedenog, u romanističkoj znanosti općeprihvaćenog mišljenja (v. Mommsen, *Röm. Strafrecht*, str. 870 i bilj. 5; Gruen, *The Last*, str. 223 i bilj. 56; Classen, *Recht*, str. 166 i bilj. 190; Adamietz, *Marcus*, str. 215), T. E. Kinsey (*A senatus consultum in the Pro Murena*, Mnemosyne, ser. IV, vol. XIX, 1966, str. 272–3) drži da odredbe spomenutog senatskog mišljenja nisu bile uključene u Ciceronovu *lex Tullia Antonia* jer ih Katon inače ne bi izričito spomenuo, odnosno na njima temeljio optužbu protiv Murene, a sam Ciceron smatrao samo senatskim ugađanjem pojedinim konzulskim kandidatima te odredbama bez praktične vrijednosti.

ga pratili gradom na povratku iz Galije i time poduprli njegovu kandidaturu za konzula,⁶⁸ (drugo) da se okružio plaćenim pratiteljima (*sectatores*) tijekom svoje predizborne kampanje⁶⁹ i (treće) da su njegovi ljudi povlaštena mjesta na gladijatorskim igrama dodjeljivali suplemenicima (*volgo locus tributim*) te za narod (*volgo*) organizirali javne gozbe (*prandia*) kako bi se pridobilo njihove glasove na predstojećim konzulskim izborima.⁷⁰ Na kraju takve pravnotehnički koncipirane optužbe za *crimen ambitus*, utemeljene na potrebi da se strožom interpretacijom spriječi izigravanje mjerodavnog zakona, Katon stoički zaključuje da je bilo pogrešno dopustiti da tjelesna iskušenja – poput pridobivanja razmažene mladeži svodništvom – utječu na odluku o izboru konzula, odnosno vođenju Republike.⁷¹

Na strani optužbe bila su još dvojica suoptužitelja (*subscriptores*), čija je identifikacija u romanističkoj znanosti izazivala dvojbe posebice s obzirom na činjenicu da Ciceron u objavljenom izdanju govora nije ni naveo svoje pobijanje točaka optužbe koje su oni iznosili, sažimajući to pod naslovom *DE POSTUMI CRIMINIBUS, DE SERVI ADULESCENTIS* (na kraju § 57).⁷² Mladi Servije Sulpicije bio je najvjerojatnije rođak prvooptuženiku, ali ne i njegov sin, jer Ciceron nigdje u govoru ne samo što ne spominje nego i ne nagovještava

⁶⁸ Povodom te točke optužbe Ciceron podulje odgovara pokazujući da je mnoštvo – uključivalo je publikane, suce, klijente, susjede, suplemenike, Lukulove vojnike, pa čak i samog Postumija – bilo sastavni dio rimskog običaja besplatnog (moguće i zamoljenog) iskazivanja poštovanja i zahvalnosti za javna postignuća (*Pro Mur.* §§ 68–69).

⁶⁹ Priznajući da su mnogi pratili Murenu tijekom predizborne kampanje, Ciceron odgovara Katonu oštro ga pozivajući da dokaže da su za to bili plaćeni. Daljnjim izlaganjem želi pokazati da Katonova optužba predstavlja napad na rimsku instituciju praćenja kandidata radi iskazivanja dužnosti podupiranja njegove kandidature za obavljanje posebice najviše magistrature (*Pro Mur.* §§ 70–71). U cilju odbacivanja te točke Katonove optužbe Ciceron kao argumentativno sredstvo naglašava da čak ni *lex Fabia de numero sectatorum* – zakon najvjerojatnije donesen 63. g. pr. n. e., neposredno prije Murenina suđenja, a kojim se (pod prijatnjom kazne) nastojalo ograničiti broj *sectatores* (v. Ferrary, *La législation*, str. 170–1; usp. Fascione, „*Crimen*“, str. 68–71; Nadig, *Ardet ambitus*, str. 46–7; E. Kinsey, *Cicero „Pro Murena“* 71, RBPh, XLIII/1965, str. 57–59) – nije spriječila osobe iz nižih plebejskih slojeva da, sukladno starom običaju dužnosti, besplatnim praćenjem pokažu zahvalnost i naklonost prema nekom magistratskom kandidatu.

⁷⁰ Povodom te točke Katonove optužbe Ciceron se, sukladno svojoj ekstenzivnoj interpretaciji zakona, hvata značenja riječi *volgo*, a još više distinkcije između kandidata i njegovih pristaša – dok je prvima zakonom zabranjeno osobno pružati usluge eventualnim glasačima, drugima je to običajima dopušteno, v. *Pro Mur.* §§ 67; 72–73.

⁷¹ Cic. *Pro Mur.* 74.

⁷² Polazeći od Plinijeva (*Epist.* 1,20,7) eksplicitnog svjedočanstva, prema kojemu je taj dio izbacio upravo sam Ciceron, a ne izdavač ili prepisivač govora, Boulanger (*Notice*, str. 18) pretpostavlja da se radilo o dijelovima koji, prema Ciceronovu mišljenju, niti bi čitateljima bili osobito zanimljivi niti bi ihim uveličavali njegovu govorničku slavu.

takav odnos.⁷³ Njegov dio optužbe odnosio se na Murenino potkupljivanje konjaničkih centurija, kojima je i sam – kao mladić senatorskog položaja koji još nije ušao u Senat – bio pripadao.⁷⁴ Što se tiče četvrtog suoptužitelja, iz vrela se može rekonstruirati da je bila riječ o nekom *Postumus* ili *Postumius*,⁷⁵ koji je međutim bio usko povezan ne samo s Ciceronom nego posebice s Murenom jer se požurio pozdraviti ga kada se bio vratio iz provincije radi natjecanja za konzulsku dužnost.⁷⁶ Njegov dio optužbe bavio se raspodjelom novca koju su *divisores* provodili u Murenino ime, pri čemu Ciceron spominje da je *Postumius* govorio čak i o novcu koji im je bio oduzet (*de deprehensis pecuniis*).⁷⁷

4. O KOLEGIJU BRANITELJA I CICERONOVOJ OBRAMBENOJ TAKTICI

U procesu su sudjelovali, odnosno svojom su nazočnošću podupirali optuženika – pred sucima se, kao što je to bio običaj, pojavio u skromnoj odjeći, jadnog izgleda – osim rođaka, prijatelja i neimenovanih simpatizera, i Murenin posinak *Lucius Pinarius Natta*, zatim trijumfalni vojskovođa Lucije Licinije Lukul, koji je odnio pobjedu nad Mitridatom u Aziji,⁷⁸ te brojno izaslanstvo građana Lanuvija, Murenina rodnog mjesta.

⁷³ Tako Classen, *Recht*, str. 121, bilj. 7; Adamietz, *Marcus*, str. 11–12; *Contra*, v. F. Munzer, *Sulpicius*, RE, IV A, Stuttgart, 1931, str. 860–1; K. Kumaniecki, *Ciceros rede „Pro Murena“*, Acta Conventus XI „Eirene“, bd. heft 11, 1968(1971), str. 161–179; R. Syme, *A Great Orator Mislaid*, Classical Quarterly, 75/1981, str. 421–7; Ferrara - Guissani – Rizzo, *Due scandali*, str. 67.

⁷⁴ Cic. *Pro Mur.* 54. Budući da se temeljem objavljenog govora ne može rekonstruirati točan sadržaj tog dijela optužbe, Alexander (*The Case*, str. 123, 295–6 i bilj. 10) spekulira da su potkupitelji ciljali na 18 konjaničkih centurija, koje su imale znatan utjecaj (posebice prilikom započinjanja glasovanja) u centurijatskoj skupštini.

⁷⁵ Adamietz (*Marcus*, str. 12; slično, Classen, *op. cit.*) preporučuje da se prihvati ime *Postumius* te da ga se – s obzirom na to da se već bio kandidirao za pretorsku dužnost (Cic. *Pro Mur.* 57) – identificira s prominentnim političarem i govornikom iz Ciceronova *Brut.* 269, dodajući da bi se – s obzirom na to da je S. Sulpicije Ruf bio oženjen *Postumijom* - radilo o tazbinskom srodniku glavnog optužitelja; usp. Ferrara – Guissani – Rizzo, *Due scandali*, str. 67.

⁷⁶ Cic. *Pro Mur.* 54; 69.

⁷⁷ Cic. *Pro Mur.* 54. Premda ti izrazi sugeriraju da je optužba kao nesporan dokaz našla gotovinu za koju su djelateli mita priznali da ju je trebalo distribuirati prilikom konzulskih izbora, objavljeni govor ne sadrži podatke o tome kako se Murenina obrana nosila s tim dokazom. Pretpostavljajući da je optužba tvrdila kako je novac trebao biti potrošen u korist kandidata koji su dobili izbore, Alexander (*The Case*, str. 122–3, 295 i bilj. 9), pozivajući se na Ciceronovu obranu A. Kluencija (*Pro Clu.* 9), spekulira da bi Murenina obrana tvrdila da su *divisores* nepouzdana svjedoci, a da je novac potrošen kao potpora drugom pobjedničkom kandidatu (D. Juniju Silanu).

⁷⁸ Glede prisutnosti Lucija Licinija Lukula na Mureninu suđenju (Cic. *Pro Mur.* 20; glede njegovih vojnika koji su, proslavljajući njegov trijumf, bili prisutni u Rimu te glasovali

U sastavu kolegija obrane bili su Marko Tulije Ciceron – sigurno najbolji govornik u Rimu te konzul na dužnosti,⁷⁹ zatim Kvint Hortenzije Hortal (*Quintus Hortensius Hortalus*) – drugi najbolji rimski govornik i bivši konzul (69. g. pr. n. e.),⁸⁰ te Marko Licinije Kras (*Marcus Licinius Crassus*) – bivši konzul (70. g. pr. n. e.) te nakon Pompeja, koji je još bio na Istoku, najmoćniji političar u Rimu i osnivač (zajedno s Cezarom i Pompejom) prvog trijumvirata.⁸¹

za Murenu prilikom izbora za konzulsku dužnost, v. *Pro Mur.* §§ 37–39; 53; 69) te njegova svekolikog utjecaja kao jednog od trojice (uz Kv. Lutacija Katula i Kv. Hortenzija) senatorskih *principes* iz 60-ih godina (v. detaljnije J. van Ooteghem, *Lucius Licinius Lucullus*, Briissel, 1959, posebice str. 159–62; Gruen, *The Last*, str. 51–2, 129–130), valja spomenuti njegove dobre i neprekinute odnose s Ciceronom. Tako je Lukul svoj trijumf – tri godine sprječavan od političkih neprijatelja (posebice Pompeja i njegova agenta G. Memija) – mogao proslaviti 63. g. uz pomoć konzula Cicerona, koji se pak, prema vlastitom svjedočenju, služio njegovim savjetima i društvenim utjecajem, pa je vjerojatno na Lukulovu molbu 62. g. prihvatio obranu grčkog pjesnika Arhije, njegova štićenika. A da je njihov odnos i nadalje bio blizak, potvrđuje jedno Ciceronovo pismo Atiku iz 45. g. pr. n. e. (*Ad Att.* 13,6a). Adamietz (*Marcus*, str. 13–4) međutim naglašava da Lukulovu prisutnost na suđenju nije određivala samo lojalnost prema bivšem legatu u ratu s Mitridatom nego i potreba političko-vojničkog uređenja njegova budućeg odnosa s Pompejem, s kojim je pak Ciceron bio u dugogodišnjem prijateljstvu.

⁷⁹ S obzirom na prijateljstvo sa S. Sulpicijem Rufom te na činjenicu da je kao djelatni konzul predložio novi, odnosno stroži zakon o suzbijanju izborne korupcije (*lex Tullia Antonia de ambitu*), a zbog tog je kaznenog djela sada bio optužen Murena, postavlja se pitanje motiva zbog kojih je preuzeo obranu. Oni bi se mogli naći kako u molbi designiranog konzula, koju Ciceron, s obzirom na svoju dotadašnju braniteljsku praksu, odnosno reputaciju, nije mogao odbiti, tako i u političkim razlozima, koji su se očitovali ponajviše u zaštiti republikanskog ustrojstva, utemeljenog ponajprije na redovitom funkcioniranju magistratura (posebice najviše, konzulske); usp. Leeman, *The Technique*, posebice str. 227–8; Adamietz, *Marcus*, str. 13.

⁸⁰ Cic. *Pro Mur.* 10; 48; Plut. *Cic.* 35,3. Hortenzijevo prihvaćanje Murenine obrane može se smatrati njegovim konzekventnim suprotstavljanjem, zajedno s prijateljem Lukulom (v. *supra*), vojničkim i drugim Pompejevim pretenzijama: on je naime neposredno nakon svojeg konzulata predvodio 67. g., odnosno 66. g., borbu protiv *lex Gabinia* i *lex Manilia*, tj. protiv posebnih vojnih punomoći za Pompeja. A povezanost s Ciceronom, koja započinje upravo na Mureninu suđenju (*Cic. Brut.* 323–4), nedvojbeno se može pratiti sve do njegove smrti (50. g. pr. n. e.): tako su dvojica govornika već iste 63. g. branili G. Rabirija, potom 62. g. P. Sullu, 59. g. L. Valerija Flaka, 56. g. P. Sestija, 54. g. M. Emilija Skaura, a iste godine i Gn. Plancija. Za potpuni opis Hortenzijeve karijere i njegova govorništva v. *Cic. Brut.* 1–6; 228–230; 301–303; 308; 317–330; usp. F. von der Mühl, *Hortensius*, RE, VIII, Stuttgart, 1913, str. 2470–2481; Adamietz, *Marcus*, str. 14–15; Gruen, *The Last*, posebice, str. 51–53, 130.

⁸¹ Prema Ciceronovu se svjedočanstvu (*Pro Mur.* 10; 48) čini da je Kras govorio dva puta, i to poslije Hortenzija. Premda dotadašnja povezanost s Murenom nije dokumentirana, a odnos sa subraniteljem Ciceronom nikada nije bio obilježen ljubaznošću, nego uzajamnim nepovjerenjem, Krasovo sudjelovanje u Mureninoj obrani moglo bi se objasniti njegovom potrebom da se oslobodi sumnja glede povezanosti s Katilininom urotom – posebice nakon što ga je Tarkvinije u Senatu okrivio za sudjelovanje u njoj (*Sall. Cat.* 48; glede Krasove financijske i druge potpore Katilininoj borbi za konzulat 64./63. g. v. *Ascon.* str. 64–5). Točnije rečeno, zastupanje Murene, kojeg su, kao što smo vidjeli, pomagali Pompejevi protivnici (v. *supra*), predstavljalo je izraz razumnog demonstriranja jačeg oslanjanja na politiku Senata s ciljem da

Uzimajući u obzir političko-vojne i druge dimenzije društvenih veza koje su obilježavale djelovanje navedenih osoba u onovremenom Rimu, moglo bi se pretpostaviti da se upravo u zajedničkom djelovanju Cicerona, Hortenzija i Krasa kao Mureninih branitelja manifestirala namjera (ako ne i potreba) moćnih krugova u Senatu da spasu, odnosno oslobode optuženika.⁸²

Na temelju izložene strukture i sadržaja objavljenog govora *Pro Murena* proizlazi da je Ciceron bio glavni branitelj, koji je, kao što je to obično bilo u takvim pravno slabašnim slučajevima,⁸³ održao završni govor, u kojemu se bavio svim – kako pravnim tako još i više političkim – aspektima Murenine obrane, a da su subranitelji Hortenzije i Kras govorili prije njega te su se bavili detaljima – ponajprije pravnim – predmetnog slučaja, točnije rečeno pobijanjem optužaba koje su bili iznijeli G. Postum i S. Sulpicije mlađi, a koje su se odnosile na Murenine izborne zloupotrebe (*de ambitus criminibus*). Osim toga Hortenzije i Kras, polemizirajući s jednim dijelom optužbe glavnog optuženika S. Sulpicija Rufa, koji se odnosio na tvrdnju da je on, kao kudikamo bolji

bolje osigura osobnu poziciju prema svojem političkom rivalu – Pompeju. Unatoč činjenici da je Ciceron poslije Krasa proglasio jednim od najmoćnijih govornika u Rimu, unatoč njegovu prilično dosadnom stilu (*Brut.* 233), poznato je da su kao subranitelji sudjelovali u trima sudskim postupcima tijekom 56. g. pr. n. e. – u postupku protiv P. Sestija, optuženog (ali i oslobođenog) zbog javnog nasilja temeljem *lex Plautia de vi*, potom u postupku protiv M. Celija Rufa, optuženog (također oslobođenog) temeljem istog zakona, ali zbog višestrukog kršenja javnog mira u Napulju, te u postupku protiv L. Kornelija Balba, optuženog (također oslobođenog) temeljem *lex Papia* zbog protuzakonitog dodjeljivanja građanstva (v. Alexander, *Trials*, str. 132–3 br. 271, str. 134–5 br. 275 i br. 276). O M. Liciniju Krasu kao dominantnoj figuri Ciceronova doba, kojoj je temeljem njezine *dignitas* i *potentia* uz bok stajao jedino Pompej, v. M. Gelzner, *Licinius*, RE, XIII, Stuttgart, 1926, str. 295–331; Adamietz, *Marcus*, str. 15–16; Gruen, *The Last*, posebice str. 66–74.

⁸² Za razliku od njih, čini se da je Servije Sulpicije Ruf imao slabašnu senatorsku potporu, što se odrazilo kako već u izbornoj borbi za konzulsku dužnost tako i u reakcijama koje su u Senatu izazvale Sulpicijeve inicijative glede pooštrenog suzbijanja *ambitus* (v. posebice Cic. *Pro Mur.* §§ 46–7). S obzirom na predmet našeg istraživanja osobito su zanimljivi Sulpicijevi zahtjevi koje je Senat – nakon debate o potrebi osnaživanja regulative *crimen ambitus*, posebice nakon nedjelotvorne *lex Fabia*, kojom se nastojalo ograničiti broj kandidatovih pratitelja (*sectatores*) – odbio. Tako je, prema Ciceronovu svjedočanstvu (*Pro Mur.* 47), Sulpicije zahtijevao: prvo, *confusio suffragiorum*, odnosno promjenu postupka glasovanja u komičijskim skupštinama tako da se redosljed glasovanja centurija odredi ždrijebom kako bi se spriječilo podmićivanje (ponajprije *praerogativa*); drugo, preispitivanje *lex Manilia* (66. g. pr. n. e.), kojom je oslobođenicima dano pravo registriranja u svih 35 tribusa; i, treće, promjenu izbora sudaca porotnika, odnosno uvođenje izbora sudaca i od strane optuženika (*edicti iudices*), čime bi se povećao rizik osude. Budući da su navedeni zahtjevi višestruko pogađali upravo senatore, razumljivo je njihovo odbijanje i usvajanje senatorskog mišljenja o restriktivnom tumačenju važeće *lex Calpurnia* (*Pro Mur.* 67) te nalažanje novim konzulima – M. Tuliju Ciceronu i G. Marku Antoniju – da predlože novi zakon *de ambitu*, što je rezultiralo usvajanjem *lex Tullia Antonia* iz 63. g. pr. n. e.; v. detaljnije Nadig, *Ardet ambitus*, str. 50–2.

⁸³ Usp. Cic. *Brut.* 190; *Orat.* 130.

kandidat, propao na konzulskim izborima isključivo zbog Murenina podmićivanja glasača, tvrdili su da je u okolnostima svekolikog straha Rimljana pred Katilinom S. Sulpicije Ruf vlastite šanse za pobjedu na izborima za konzulsku dužnost pokvario upravo pripremajući optužbu protiv svojeg sunatjecatelja Murene.⁸⁴ Budući da ne raspoložemo podacima o drugim elementima govora koji su držali Hortenzije i Kras, a s obzirom na sadržaj Ciceronova govora, moglo bi se pretpostaviti da oni nisu razmatrali Katonove optužbe o Mureninim zloupotrebama, a posebice ne one koje su se ticale odredaba *lex Tullia Antonia de ambitu*.⁸⁵ Takva podjela zadataka među braniteljima kao najteži je odredila upravo govor Cicerona, koji se, vjerojatno držeći da bi ponovljeno raspravljanje i suzbijanje istih optužaba izazvalo dosadu, pa i zlovolju kod sudaca, odlučio općim razmatranjima moralne i političke vrste te ismijavanju optužitelja – Sulpicija glede njegova porijekla i javnih dostignuća, uz razmatranje o prednosti ratničkog umijeća pred pravničkim, a Katona glede njegova smiješno rigidnog stoicizma u kontekstu patetično opisanog prijetećeg stanja Republike – posvetiti najveći dio svojeg obrambenog govora, a pravnoj polemici glede interpretiranja *lex Tullia Antonia de ambitu* svega sedam kraćih odlomaka.⁸⁶ Premda bi na prvi pogled moglo izgledati da je u tako odabranoj obrambenoj taktici državna sigurnost postavljena iznad strogo pravne odgovornosti Murene za protuzakonitu predizbornu promidžbu, odnosno izbornu podmićivanje, detaljna sadržajna analiza govora *Pro Murena* pokazuje da je Ciceron upornom primjenom pojma *aequitas* – u nizu značenja i na više razina – nastojao uspostaviti ravnotežu između optužbe za *crimen ambitus* (koju ne drži ni zakonitom ni opravdanom) i ozbiljnosti političke situacije u Rimskoj Republici. Stoga bismo mogli reći da je ravnoteža, *aequilibrium*, koja tvori samu bit *aequitas*, bila glavni motiv i temelj Ciceronova govora i obrane L. Licinija Murene.⁸⁷

Ciceron se naime u svojem obrambenom govoru nekoliko puta *expressis verbis* poziva na *aequitas*: primjerice kada ismijava i kritizira stroge formule i

⁸⁴ Cic. *Pro Mur.* 48 (*Haec omnia tibi accusandi viam muniebant, adipiscendi obsaepiebant. ...*); v. također § 54 (*Nunc mihi tertius ille locus est reliquus orationis de ambitus criminibus perpuratus ab eis qui ante me dixerunt, a me, quoniam ita Murena voluit, retractandus; ...*); usp *supra*.

⁸⁵ Sukladno tome, ako se Katonova zadaća sastojala u tome da Ciceronu kao djelatnom konzulu i predlagaču spomenutog zakona ospori svekoliki autoritet, Kumaniecki (*Ciceros*, posebice str. 166–8) zaključuje da je Ciceronova zadaća, kao posljednjega govornika obrane, bila da dovede u sumnju moralni autoritet Katona, koji je, premda posljednji govornik optužbe, predstavljao njezin temelj i snagu (v. § 58: *...quod est fundamentum ac robur totius accusationis*). Sudski postupak protiv Murene pretvorio se, prema autorovu mišljenju, u duel između ta dva autoriteta.

⁸⁶ Cic. *Pro Mur.* §§ 67–73; o tome detaljnije, v. *supra*.

⁸⁷ V. Reychman-Nawrocka, *Taktyka*, posebice, str. 330–8.

metode koje rabe pravnici poput Sulpicija (§ 27) ili kada, uspoređujući Murenino i Sulpicijevo pretorstvo, naglašava da je Murenina funkcija pretora *iuris dicundi* sadržavala *aequitas*, koja u spoju s osobinama kao što su *integritas* i *facilitas* omogućava izbjegavanje nezadovoljstva nepristranošću prilikom odlučivanja te predstavlja dobru i korisnu podlogu za obavljanje konzulske časti (§ 41), ili kada, govoreći o Mureninu upravljanju Galijom, ističe da je zahvaljujući savjesnosti i *aequitas* uspio isplatiti stare dugove (§ 42). Osim toga Ciceron, rabeći izraze istovjetnog korijena, primjerice kada, odgovarajući na Katonovu primjedbu glede preuzimanja Murenine obrane, naglašava da je upravo prikladno da konzul brani konzula (§ 3) – pokazuje da *aequitas* ne postoji kao neki apsolut, nego da ovisi o vremenu, osobi i konkretnoj situaciji, odnosno da u svojoj konkretizaciji uvažava kompletnu konfiguraciju predmeta ostvarujući tako sklad prava i društvene svijesti.⁸⁸ A budući da susljedno tome *aequitas* predstavlja *utilitas communis*, odnosno *publica* koja je njezin posljednji izvor i osnova,⁸⁹ jasnim postaje Ciceronovo pozivanje na društvenu korist već u prvoj rečenici njegova pledoajea – ... *eaque res uobis populoque Romano pacem, tranquillitatem, otium concordiamque adferat*, kao i u dojmljivom završnom obraćanju sucima – Murenina osuda mogla bi za Republiku završiti katastrofom te ih moli da primijene *aequitas* kao harmonizirajuće sredstvo prilikom donošenja svoje društveno osvjешtene sudske odluke (§§ 78–86). Konačno, uzmemo li u obzir činjenicu da se Ciceron više puta poziva na etičke vrijednosti – *lenitas, misericordia, humanitas* (§§ 6; 62–4; 86–7), *mansuetudo* (§ 90) kao atribute *aequitas*, a što je posebice izraženo prilikom napada na samog Katona, prikazanog kao nepopustljivi apsolutistički stoik, čija etička rigidnost nije samo nerealistična nego je i strana rimskoj tradiciji, odnosno običajima predaka (§§ 74–77), dolazimo do zaključka da se promatrani obrambeni govor može čitati kao utjelovljenje jedne vrste političke odluke koja je specifično povezana s mudrošću, primjerenošću i djelotvornošću te u kojoj retoričke vještine nisu samo instrument uvjeravanja porote nego i alat za življenje sukladno društvenim sponama te društveno preporučljivim i korisnim reakcijama u određenim situacijama.⁹⁰ Stoga Murenina osuda ne bi bila korektna i značila bi *iniquitas*.

⁸⁸ Tako se ideja odgovarajućeg djelovanja, prilagođena i usklađena s konkretnom situacijom, pojavljuje u govoru *Pro Murena* nekoliko puta: u §§ 6–9; § 44; § 60; § 63; §§ 65–66; usp. A. Guarino, *s.v. Equità* (diritto romano), u: *Novissimo Digesto Italiano*, Torino, 1957, str. 621.

⁸⁹ Usp. *Rhet. ad Herr.* II,13. Zanimljivo je istaknuti da Ciceron, opisujući Sulpicija kao osobu koja nudi samo odabrano umijeće, odnosno znanje koje ima odlike mentalne vježbe, jedino sebe (i to kao govornika) u ovom postupku smatra reprezentantom *aequitas* i *voluntas populi Romani* (§ 24; usp. § 1).

⁹⁰ Tako M. Leff (*Cicero's Pro Murena and the Strong Case for Rhetoric*, *Rhetoric & Public Affairs*, vol. 1, no. 1, 1998, posebice str. 70–84) naglašava da je Ciceron – nakon što je Katona u navedenim odsječcima govora otudio od rimske tradicije i kulture življenja, u kojoj se užitek i težak rad izmjenjuju, a dužnosti shvaćaju u odnosu na realnu procjenu konkretnih

5. ISHOD SUDSKOG POSTUPKA PROTIV L. L. MURENE

U promatranom procesu *de ambitu* Lucije Licinije Murena jednoglasno je bio oslobođen. To potvrđuju brojni izvori – kako sam Ciceron⁹¹ tako i Kvintilijan,⁹² Plutarh⁹³ te implicitno brojni podaci iz djela raznih autora o razdoblju (62. g. pr. n. e.) tijekom kojega su Lucije Licinije Murena i Decim Junije Silan obnašali dužnost konzula.⁹⁴

Na temelju provedene raščlambe govora konzula Cicerona održanog 63. g. pr. n. e. u obranu designiranog konzula Lucija Licinija Murene, optuženog za *ambitus*, odnosno izbornu korupciju, navodno počinjenu prilikom predizborne promidžbe, pokazuje se iznimno privlačnim i višestruko zanimljivim. Naime s obzirom na predmet – optužbu za *ambitus* – govor predstavlja glavno vrelo spoznaje o mjerodavnom zakonu *de ambitu*, tj. o Ciceronovoj *lex Tullia Antonia*, kojom je te godine pooštrena kaznena represija propisivanjem desetogodišnjeg *exilium* iz Rima i Italije (ali bez gubitka rimskog građanstva) za osuđenog magistratskog kandidata te uvođenjem strože kazne za djelatelje novca (*divisores*) u odnosu na prethodnu *lex Calpurnia de ambitu* (67. g. pr. n. e.). Rekonstrukcijom optužbe protiv Murene iz govora saznajemo o sadržaju tako kažnjivog *ambitus*: bila je riječ o svečanom dočeku magistratskih kandidata počinjenom od plaćene gomile, zatim o plaćenoj pratnji (*sectatores*) tijekom predizborne kampanje, priređivanju svečanih gozba za narod te dijeljenju povlaštenih mjesta na gladijatorskim igrama. S obzirom na dramatičan splet političkih okolnosti – Katilina je nakon poraza na izborima kovao urotu te, napustivši Rim, okupio vojsku za nasilno osvajanje vlasti – i na činjenicu da su stupovi optužbe bili Servije Sulpicije Ruf, najučeniiji onovremeni pravnik, ali i poraženi kandidat na netom provedenim konzularnim izborima, te Marko Porcije Katon, veliki autoritet i nepopustljivi stoik, Ciceron se kao glavni branitelj (uz vrsnog Kv. Hortenzija Hortalu i politički utjecajnog M. Licinija Krasa) pokazao dorastao težini i potencijalnoj neugodnosti slučaja. Naime govor je bio sastavljen od briljantne mješavine ironijsko-humornih napada na Sulpicijeve

okolnosti – zaljuljao klatno u smjeru situacije kakvom je on politički doživljava te omogućio da konačni ishod sudskog postupka protiv Murene više ne ovisi o specifičnoj, odnosno zakonitoj optužbi za *ambitus*, nego o izboru između dvaju načina političkog promišljanja i djelovanja.

⁹¹ Cic. *Pro Flacco* 39,98; *De dom.* 52,134.

⁹² Quint. *Inst. orat.* VI,1,35.

⁹³ Plut. *Cat. min.* 21,3–4; 21,7–9; *Cic.* 35,1.

⁹⁴ V. Ferrara, *Introduzione*, u: Ferrara – Giussiani – Rizzo, *Due scandali*, str. 69, 71–2; A. Dosi, *Così votavano i Romani. Il sistema elettorale*, Roma, 2004, str. 104, 119.

ponajprije profesionalne težnje te Katonova filozofsko-moralistička stremljenja, krajnje ozbiljno emotivnih apela u vezi s Katilininom prijetnjom Republici (posebice u *peroratio*) te spretnog izbjegavanja specifičnih pravnih pitanja glede pojedinih točaka optužbe. Premda je branio klijenta koji je – optužen za kršenje zakona koji je sam Ciceron netom bio predložio – najvjerojatnije bio kriv, Ciceron je i unatoč vrlo slabašnom pobijanju optužbe svojim govorničkim umijećem uvjeravanja, s posebnim oslonom na *aequitas* (i na s njom povezane etičke izvanpravne elemente), te naglašavanjem opasnosti za sigurnost republikanskog ustavnopravnog poretka uspio (od prevladavajuće konjaničke porote *de ambitu*) ishoditi jednoglasno oslobođenje, pa su početkom sljedeće godine dužnost konzula obnašali Lucije Licinije Murena i Decim Junije Silan. *Republika je zasad bila spašena.*

Summary

SOME LEGAL AND RHETORICAL ASPECTS OF CICERO'S *PRO MURENA* SPEECH

Based on an analysis of Cicero's *Pro Murena* speech and other relevant sources, this paper aims to shed light on the most important legal and rhetorical aspects of criminal court proceedings held in 63 BC for charges of electoral corruption (*ambitus*) presented before the competent *quaestio perpetua* against the elected consul Lucius Licinius Murena. The first part of the paper elaborates on the structure and content of Cicero's statement of defence, and the second part presents the main facts about the accused and the political circumstances of the case. The third part deals with issues of the nature and composition of the competent court, and reconstructs the content of the charge, stressing the characteristics of the four plaintiffs. The fourth part continues by establishing the composition of the defence Collegium, and reveals the secret of the success of Cicero's defence, which is noted in the fifth part of the paper.

Keywords: Cicero, *Pro Murena*, *ambitus*, *lex Tullia Antonia*, *quaestio de ambitu*, rhetorics.